

Ugyanígy jár el Vikár is, de képtelen nyelvtani alakokat képez:

„Földeken a szeder szedetlen,
Öböl martja megdallatlan,
Irtoványok járdalatlan,
A ligetek játszodatlan.”

Nagy Kálmán igéket használ:

„lesz, ki a bogyót leszedje,
öböl partján örvendezzék,
irtásokon itt lakozzék,
kis erdőkben vigadozzék.”

Rácz István főnévi igenevekhez folyamodik:

„réten szamóccát kell szednem, vizek partján vígan
lennem,
ligetekben lépegetnem, bújócskáznom a berekben!”

Szente csak egy esetben használja a fosztóképzőt, amikor a legtermészetesebb, és babiltsi emlékeket is ébreszt. Egyébként elszakad az eredeti szerkezettől, de milyen szépen:

„Szamócamezóm szedetlen, nóta nélkül mind a partok; lépteimet a ligetek, kedvem áhítják a kertek!”

A mérleg: Barnától nem lehet elvitatni az úttörő érdemeit. Vikár által vált széles körben ismertté a KALEVALA, a többiek pedig bátran kísérletezettek, hogy a tartalmi és a formai szépségek e kifogyhatatlan tárházának új meg új kincseit fedezzék föl, s közben önmagukat is megfogalmazhassák.

Csepregi Márta

KRITIKAPÁLYÁZAT

A MEGALÁZOTTAK ISKOLÁJA

Mirko Kovač: Égbéli jegyespár

Fordította Brasnyó István

Forum, Újvidék, 1990. Matica srpska Könyvtár

„Ha az író azzal hozakodik elő, hogy igaz történetet vetett papírra, csalást sejtke a dolokban, mert igaz történet nincs, utóbb kell azzá válnia!”

(Mirko Kovač: APÁM ÉS MONDÁSAI,
AVAGY AZ ÉGBÉLI JEGYESPÁR
Fordította Brasnyó István)

„Amikor az író azt mondja, hogy igaz történetről van szó, szemfényvesztésnek vélem, mert nincs igaz történet, még csak azzá kell válnia!”

(Mirko Kovač: APÁM SZAVAI,
AVAGY ÉGI JEGYESEK
Fordította Vujić Marietta)

A fenti idézet, mint látjuk, két változatban is olvasható magyarul – e fordítások különbözőképpen próbálják megvilágítani, hogy Mirko Kovač milyen kitüntetett figyelmet szentel a mai irodalomban a történetnek, illetve a történet hitelvesztésének. De láthatná-e ezt másképp az a prózaíró, aki nem érzi, nem érezheti egészen biztonságosnak a saját „talált”, avagy „hozott” anyagát? Ez a dilemma az írói érzékenység rokonszenves sarkpontja. Idézhetnénk sok más mondatot is, amely Kovačnak erre való törekvését igazolja. További bevezetésül még kettőt idemácsolok: „Amint belekezek valamely történet elmondásába, az események szükségszerűen megváltoznak, olykor pedig annyira átformálódnak, hogy szinte álomként hatnak.” Aztán: „...így tart ez a végtelenségig, mindaddig, amíg az igaz történet nem lényegül álommá.” ZÜLLÖTT TÁRSASÁG című elbeszélésében – amely egy sugárzó lány, Nives története – az emberi szív végtelen feladatáról mesél az író. Ez a történet álmodást szabadít föl és gátat szakít a képzelet szárnyalása előtt. Mirko Kovač prózaírói karakterével, legújabb könyvével megismerkedni annyi, mint föl hagyni a hagyományba való egyoldalú bezárkózással és visszatérni a közelmúlt diktatórikus törté-

nelmének szabad szemű vizsgálatához. „*Min-dig figyelemre méltó dolognak számít az összeku-szállt történelmi szálak kibogozása*” – vallja; a té-mák katalógusa azonban a földi élet és égi je-gyesség, eszerint a lét és a halál páros fogal-mának, a hétköznapiok vaskosságának és a szimbolikus hangulatok egymásba tolakodá-sának *jegyzéke*. Csakhogy: az író aláereszkedé-se valódi kinokkal járt a lejtőn, még ha az álom és fantázia szülte ólomnehezéket borge-si mozdulattal oldja is el; végeredményben az emberi élet végső kérdéseire látat Kováč mint minden jelentékeny művész megterem-tette a maga mitoszait és legendáját – ezekről kívánok szólni bírálatomban.

Aki sokat markol, keveset fog – kiváltképp külföldi író bemutatásakor válhat komolyta-lanná a kritikus, ha összekever egyéni sejtést és irodalmi tényt. Noha megjelent már köny-ve Mirko Kovačnak a Magvető Világkönyvtár sorozatában (BEVEZETÉS A MÁSIK ÉLETBE, 1989), és 1987-ben a Forum Könyvkiadó jó-voltából az EURÓPAI KÖLTÉSROTHADÁS című munkáját is kézbe vehettük magyarul, a szerb származású jugoszláv író egészen mos-tanáig korántsem részesült nálunk jelentősé-gének megfelelő publicitásban. Igaz, irtak ró-la a Vajdaságban is, itthon is, mégpedig fi-gyelmesen, sőt Radics Viktória személyében – megkockáztatom – kitűnő fordítót kapott általa a magyar irodalom, tartozásunk Mirko Kovačsal szemben mégis számottevő. Ka-paszkodóul: a térség olyan íróival helyezke-dik el egy sorban, mint Danilo Kis, Esterházy Péter, Tölner Ottó – már ennyi bőséggel in-dokolná, hogy tüzetes figyelmet szenteljünk működésének; Kováč életművét, némelyik könyvét egyébként mérföldkönek tekintik hazája irodalmában. Ezáltal is rokonítható Kissel; e kapcsolódás lényege szerint az, hogy Kováč a dogmatikus realizmus irodalmát és művészetfelfogását könyörtelen követke-zetességgel ostromozta alkotói gyakorlatában. Adatok, tények jelzik, hogy pályája teli kínos (és keserű) buktatókkal, de a hivatalos iroda-lompolitikával és annak haszonélvezőivel va-ló állandósult konfrontációja sem tette meg-vesztegethetővé, ahogy a régió legjobbjait sem. Hiába folyt vele szemben is megsze-gyentésig menő procedúra – egyik irodalmi ki-tüntetését például nyilvánosan visszavonták –, Mirko Kováč keskeny ösvényen, de a maga

törtetlen útját taposta. Sem meghátrálás, sem eltévelyedés nem növesztett dudvát, gyomot a pályáján, fanatizmusa sem lehet más, mint a józan ész tisztessége.

Beszédes életrajzi, kortörténeti adalékok-nál beszédesebb az a tény, hogy Danilo Kis a BORISZ DAVIDOVICS SIREMLÉKÉ-nek első feje-zetét, A RÓZSAFA NYELŰ KÉS-t neki ajánlotta. Tudvalevő, hogy Kisnek ez a regénye szálka volt a hatalom korifeusainak szemében, ezért a Kováč felé nyújtott kéz inkább a szolidaritás és barátság jele, mint pusztán kollegiális gesz-tus. Vagyis a mély összetartozás-érzeté, ami vakmerően magában hordozza a közös gond-viselés föltételezését. Szerintem ez abban a drámanak bátran nevezhető deklarációban öltetett testet, mely szerint Kis önmagát „*az utolsó jugoszláv író*” titulussal ruházta föl. E kényes címke nézetem szerint mindkettőjük-nek kijárt. Az „*utolsó jugoszláv író*” nem csábí-tó, üres és hivalkodó önmeghatározás és mi-nősítés, épp ellenkezőleg – s ezt az utóbbi idők háborúi bizonyítják –, baljóslatú és pro-vokatív formula. A mából, a legközvetlenebb jelenből ítélve alaposan félreírható Kis gon-dolata, hiszen könnyű lenne azt képzelni, hogy aki „jugoszláv író”-ként fogalmazott, egy hamis látszat és ideológia nevében a sző-nyeg alá söpört minden konfliktust, de leg-alábbis azok pártját fogta, akik ebbéli igyeke-zetükért nyertek kommunista üdvöt. Kis in-kább arra mutat rá, hogy az értékek és érde-kek művészi pluralizmusa az egyedül lehet-séges kerete és formája a világ esztétikai új-rateremtésének – ennek politizáló, kény-szerűen ideologikus üzenete a „jugoszláv író”, ráadásul az utolsó. A magyar olvasó lelki szemei előtt távoli allúzióval felöltik Ady mo-no- és megalomániás önkanonizációja. Ha Kis a „jugoszláv író” egyfajta kiátkozottság tartalmi vonásaival definiálta, akkor Ko-vačsal alighanem ez a kiátkozottság láncolja össze őket. Danilo Kis Magyarországon is-mert, sőt népszerű író, öhozza kapcsolhatjuk hát tájékozódási pontot keresve Mirko Kováč nevét, együtt vannak ők jelen egy másik iro-dalom történetének terepén, ahol vakon kell tapogatóznunk, eligazodnunk.

Esterházy Péter egyszer úgy jellemezte Danilo Kis egyik művét, hogy abban „*az ös-zses történet, az a kevés, ami ebben a kelet-európai térségben van, az mind ott van*”. „*Több történet itt*

nincs is” – zárja eszmefuttatását kurtán-furcsán Esterházy, ráháritván az okot a kelet-európai történelemre és író(k)ra. Akár legyinthetnénk e mondásra: Mirko Kovač műve pedig lenné fényes cáfolat, csak épp ismerni kellene, s fölhorgadnánk máris székszisünkből. Van történet, mondhatjuk. Igaz ez, és nemcsak azért, mert Kovač variációs többletet nyújt a múlt elásott vagy éppen temetetlen emlékeinek újraforgatásához. Ezt teszi minden irodalom, ha emlékezik is. Elragadtatottsága a történet iránt akkor sem csillapul s nem csökken, amikor a történet köznapi fajáról van szó. Mirko Kovač jellegzetesen exponál: „1973 decemberében egy film forgatócsoportjával utazgatva különböző izgalmon, számos kalandon és találkozón estem át. Majdnem azt mondtam, hogy szokatlan találkozásokon, mivel ez lassanként az elbeszélőművészet szabálya lesz; mint-ha az író csupa különös dologt élne át, s ezek ekként is kerülnek az elbeszélésbe. Am mi történjen az-al, ami mindennapos és közönséges?” (ZÜLLÖTT TÁRSASÁG.) Updike Bruno Schulzról írva említi, hogy a lengyel író módszere tovább él: „Schulz az istenem, mondta nekem nemrég Jugoszláviában Danilo Kis.” Bizonyos, hogy a világot szavakká változtatni tudó Schulzot ott találjuk Kovač íróelődei között. Neve olvasható is a könyvben. Egyébként testes katalógust lehetne összeállítani a kötetben megemlített művészek névsorából. (Szerencsejékként értékelem, hogy Danilo Kis neve nem bukkan fel.) Temérdek összegabalyodó szál tartja fenn az irodalmat – Kovač e meggyőződésének többször ad hangot, példának okáért a BEVEZETÉS A MÁSÍK ÉLETBE lapjain. Ismét csak esztétikai előítéletet, megkövesedett tradíciót, ügyetlen dogmát ver szét vele. Megkísérli földközeli helyezni az irodalmat, ám e földközelség életközelséget jelent, nem vas-kosságot, nehézkességet. Azt mondhatnánk, hogy Mirko Kovač a valóságirodalom homokszájkait kerületi prózájával, amely csak is arról szól, hogy milyen az élet, mik az életnek az egyénre osztott és közösségre átélte történetei. S hogy mindez mitől válik irodalom-má? Egy helyütt ez olvasható az EURÓPAI KÖLTÉSROTHADÁS-ban: „Az irodalom valóban könyvek keringése a szövegekben, mert a könyvek a könyveknek szolgálnak, az olvasás írásra serkent, vagy ahogyan Herman Mayer mondja, »az irodalom irodalommal táplálkozik.«” E szemlélet for-

málói közt, mondani sem kell, ott találjuk Kis, távolabbról Borgest, akiről tudni kell, hogy tőlünk délre korábban és mindmáig teljesebben ment végbe a recepciója. A Kovač-féle értelmezés szerint tehát az irodalom egy folyamatos vonal, ekként a mások történetei mondanivalója és értelme a miénk is; e látszólag lapos igazság azonban, látjuk, nem méltatlan az irodalom alapproblémájához. Kezelése így a „történet” kezelése egyúttal

Ami Kovačnál egyedi és szembeötlő, az az, hogy a történetek az ő tolmácsolásában – lett légyen szó a sajátjairól vagy másokéiról – valami súlyosabb tartalomra tesznek szert, s a személyiség kontextusában válik igazgá, valódivá az elmondott, az elmesélt. Ez rendkívüli adomány prózairól esetében. A tehetség veszedelemmel fenyegető vagy megdicsőüléssel kecsegtető próbája. Ezért van jelen Kovač munkásságában a béklyó és a békéltenség. Béklyó, amit le kell vetnie, hogy felszabadult kifejezőerőre leljen egy-egy történet visszaadásakor, s békéltenség, elégedetlenség a maga munkájával – illetve az író munkájával a világban. Folytonos polémia élőkkel és holtakkal, írókkal, „hogy ők hogyan csinálták, mire mentek”. A mese boldogokról és boldogult egy-ügyüekről szól, mint teszem azt a HASADÉK-ban, ahol a szereplő mintha olykor magára venné az író ruháját, mindenesetre a történet valamiféle laza alteregó-fikcióhoz esik közel. Történetesen az, hogy e „fantasztikus” elbeszélés egyik szereplője, Fehko mások irodalmi szövegeim babráll, hibák után kutatva – lyukakat, hézagokat, hasadékokat keres bennük –, s a „hasadékokat” maga tömi be, javít tehát kényszerű és mulatságos rögeszméje szerint – hasonlatos az írónak a világban vállalt feladatához és kötelességéhez. Az író idézi meg Florijan is, az ő története sem kevésbé mutat rá szimmetrikus világok és helyzetek alakulásaira; eszerint ez megint egy módozat az író előtt: „Megízleltem egy csöppjét ennek az életnek, pedig ez valójában egy párhuzamos világ, a megtántorodottak egyedülálló naprendszere; mindannyian a valóság torzításában kuszálódnak, sorsukkal külön-külön az élet végtelen regényét bizonygatják. Mindegyikük azzal van, hogy most az ő története kerül sorra, valójában ez az egész meghasonlás nem egyéb, mint vágyakozás a dicsőség után.” (FLORIJAN.) Az elbeszélésből

kimetszett rész azért megrázó, mert börtön-élményt idéz, az elbeszélő és Florijan közös múltjának egy darabját. De ez az írás is a történet fontossága mellett tesz hitet, s a másik ember történetének elmondására szavaz.

Ha röpké pillantást vetünk az elbeszélések narrációs szerkezetére, láthatjuk, hogy az író a legszimplább megoldással dolgozik: első személyű elbeszélőként lép föl, gyakorlatiasan, mint aki anyagából körmondfont mutatóványok nélkül, magától értetődően akar kiemelni valamit. Nem bibelődik az írás formaproblémaival (arra ott van a BEVEZETÉS A MÁSIK ÉLETBE), hanem élet és irodalom egymásbafordíthatóságával küszködik. Könnyebb ezt megérteni, ha a szereplőkre tekintünk.

Szereplők, de inkább a Mirko Kovač-féle naprendszer fő-, illetőleg mellékalakjai. Ránérvést is: ki mindenki lép színre e könyv forgatógáiban. Rendszerint nem túl kellemes benyomást kelteve jelennek meg – inkább eltorzultan, magukból kifordultan, esetleg a téboly rabjaiként. Boldogtalanok ők és önáltatók, s bizony a személyiség giccses közjátékait illetően az elbeszélő sem különb náluk. Le-láncolt lélek, mert tudatában van annak, hogy krónikásuként a kizsákmányolójuk – az írói szerep bizalmasabb, intímabb és őszintébb változatát tekintve persze. De ez nem eufémizmus a bíráló részéről. Kovač nagyon is hallgat az érzéseire, ugyanakkor régóta tisztában van a maga pozíciójával: a másik meghallgatása szabad rablás, a másik kikerülése sértés és bűn, melyre nincs bocsánat. Ne feledjük: a hely és az idő fölöttébb árulkodó. Jugoszlávia, soknemzetiségű déli peremvidék, titkok történelmi homálya, ritusok színhátéka, a sztálinizmus délszláv fiestája, sötét, kanalizálatlan, de elfojtott nacionalizmusok grimasza, és a grimaszolók visszatartott kézmozdulata. Másfelől: vesszőfutás, eladott lelkek, a mozgalom apálya – ezek Kovač fő- és mellékbodyói a valóban vérgőzös történelemben. Ők a megalázottak panoptikumának lakói. Fra Veselko Kuljic, a szűzes, aki éjszakai, őrizetlenül hagyott énjét azok gyilkolására tartogatja, akiket nappal véd és oltalmaz (ÉJ S NAP). Mégis: a megalázottak panoptikuma kegyhely, lakói pedig türelmesek. Nemcsak ugyanazon sorsközösségbe tartoznak, hanem hasonmái is egymásnak. Így történhet meg, hogy Kovačot frusztráltsága

ellenére, sőt kiváltképp *ezért* fogadjuk el hiteles elbeszélőnek – abban az értelemben, hogy hiteles helyet kínál szereplőinek, *társainak*. Érződik rajta, hogy egy éghajlat alatt él velük, sőt mintha valamennyien úgy környékeznék meg őt, mintha másként nem tehetnének. Mirko Kovač alakjainak a homlokára ugyanaz van írva, mint az elbeszélőéire: meg akarják lelni valódi énjüket, mint az író, aki olyan történetet akar tollba mondani az irodalomnak, amelynek *igazá kell válnia*. Alakjai: történelmi törmelékhegyek között botorkáló, énjüket vesztett egzisztenciák, akik örendelkezésük elvesztése fölött őrlődnek és keseregnek. Ami az okokat illeti, távoli érintkezésben állnak a kelet-európai irodalom figuráival, rajtuk is gőzhenger módjára gázolt keresztül a valóság, amelynek utóbb rossz történelem a neve. Kovač önvédelmi sáncok nélkül beszél, de égő szégyennel.

Az időben való kalandozás – hagyományos kritikai zsargont használva – mindig visszatérés a kezdetekhez vagy legalábbis a korábban történetekhez. Kevés író ismerek, aki komolyság dolgában túltenne Kovačon e vonatkozásban. A feledésből kimentett életepizód a képzeletet lobbantja lánggra: „*Am mielőtt eddig jutnánk, vissza kell térnünk egy történethez, mely egy bizonyos, 1963-ban esett találkozással kezdődik*” – az efféle kitétel a próza jellegzetes ismertetőjele Kovačnál; igazolva láthatnánk azt, hogy a kéreg alatti struktúrát az idő útvesztőjében az emlékezés biztosítja e meglehetősen realizmtikus döngölt írói világban. Talán nem tévedek nagyot, ha ezt érzem, ám egy belső hang lehurrog. Van ugyanis az ÉGBÉLI JEGYESPAR-nak egy olyan dimenziója, amely úgyszintén az időbelre hivatkozik, az emlékezésnek mégsem engedményt ad, hanem valamiféle bölcséleti mélységet: a földi élet és égi jegyesség megemelt témája e könyvnek.

Vagyis élet és halál párosa. Alapprobléma. Örök talány, örök emelkedettség, ha róla szól a mese. A kérdés a kötet egészét érinti, kompozícióját, szerkezetét tekintve is. Továbbmegyek: az elbeszélések között eddig jobbra az elbeszélő személye jelentett összekötő kapcsolatot, most, hogy a szemhatár birtokba veszi ezt az egyetemes létproblémát, a részek között erősebb kohézió alakul ki. Ezt tükrözi a kezdőmondat és a zárószakasz, *immáron re-*

génykezdet és zárlat: „*Gyakran leírtam a halált, de nem olyanképpen, mint amiól iszonyodom, sem mint az elnémulás helyét, hanem inkább érdekesítő tényként, amely mindennek másképpen való áttekintésére serkent.*” A zárószakasz himnikus állítása pedig ekként: „*Azt mondják, hogy az ember élete során csak egyszer néz szembe önmagával. Egyesek ezt úgy nevezik: isten arcának fölismerése. Am azok, akik mindenben üzenetet és előjelet látnak, isten arcának fölismerését az ember halálos orcájának tekintik.*” Azt gondolom, Mirko Kováč művészetének széthordható kincse mindaz, ami számára az élet és a halál fogalomkörébe tartozik. Az embernek földi életénél fogva találkozási pontja a halállal, mely visszaadja a szemé világát – lehet, hogy az lesz az egyetlen igaz történet, amely azzá válik az író számára. Lásd e dolgozat mottóját.

Ha ma kellene lefordítani Mirko Kováč könyvét – ez különösebb jóstehetség nélkül megállapítható –, nehézségekbe ütközne. A délen dúló háború miatt is, de még inkább azért, mert a rendszerváltozással bekövetkezett morális elégtétel a volt keleti szamizdat és a nagy nyugati emigrációs és nem emigrációs művek felé orientál. Félő, hogy rövid távon szépirodalmi tájékozódásunk egyoldalúvá válik.

Szerencse, hogy Mirko Kováč kiváló műve még a nyolcvanas-kilencvenes évtized fordulóján íródhatott „magyar nyelvű könyvvé”. A fordítás minőségéről csak közvetetten tudok szólni, Kováč korábbi könyveinek fordítását és a Danilo Kis-magyarításokat használva lakmuszpapírnak, így alkotva valamelyest véleményt e rokon prózák nyelvi karakterét illetően. Az ÉGBÉLI JEGYESPÁR-t fordító Brasnyó István a harmadik Kováč magyar nyelvű megszólaltatóinak sorában: az EURÓPAI KÖLTÉSROTHADÁS-t Borbély János, a BEVEZETÉS A MÁSIK ÉLETBE című montázsregényt Radics Viktória jegyezte. Radics szikár metszésű, tárgyilagos mondatait találóbbnak érzem a szerb író mondanivalójához és egyéniségéhez – Brasnyó szövege hűvösebb csillogású, még a pompázatos természetfestő részletek esetében is. Persze keményre kalapált műfordítás mindkettőjüké, hiszen tudják, hogy a fantasztikum és költőiség lokális kevercse, regionális realizmusa kilengést nem enged, a bölcséleti jegyekkel gazdag lírai színek teltségét és pontosságát kívánják meg.

A fordítás egyben értelmezés – ez teszi mássá a magyar szövegeket. A baj akkor következik be, ha e másság megmástitja az írói gondolatot. Brasnyó megfelel a kihívásnak. Teljesítménye nem csekély, hiszen az író, akit fordított, a próza eleven nyelvét – korunkban üde színpalként – önadminisztráció helyett mondanivalója építésére használta.

Mohai V. Lajos

KRITIKAPÁLYÁZAT

HORROR GYERMEKEKNEK

Roald Dahl: *Szofi és a HABÓ*
Fordította Nagy Sándor
Móra, 1990. 166 oldal, 58 Ft

Nemes Nagy Ágnes szokta volt hangsúlyozni, hogy az úgynevezett *gyerekkviers* lényegileg nem különbözik a felnőttek számára írott verstől: „*A jó gyerekkviers is ugyanolyan verscsiréből indul, mint a valódi vers. Csak a feldolgozási módja, az előadási módja más.*” Mindez – mutatis mutandis – az *igazán jó* gyerekregényről, gyerekfilmről, gyerekszínházról is elmondható. Persze nem arról van szó, hogy *ugyanabból* a csiréből lett ez is, az is: ha akarom, Ekhnáton, ha akarom, Titilla kandúr. De hát miben *ugyanolyan* a jó irodalom és a jó gyermekirodalom? Nyilván vége nincs esztétikai fejtegetések következhetnének most a jó irodalom mibenlétéről, befogadásról és befogadókra, egyetemes elvekről vagy azok nemlétéről, ízlésekről, korszakokról, évszakokról, napszakokról és a többi – de helyesebb talán a magunknak állított csapdát kikerülni. A jó gyermekirodalom *nem más minőség*: ugyanannyira irodalom, mint a felnőttnek szánt, s ugyanúgy ezerféle módon lehet jó vagy kevésbé jó, zseniális vagy elhibázott, mint amaz. Nincs kétféle irodalom, hanem egyféle van, s ezen az egyen belül persze millióféle. S ha egy író úgy látja, máshogyan kell beszélni gyerekközönséghez, mint a felnőtt olvasóhoz, bizonyára igaza van – de ez a „máshogyan” nem jelentheti az ihletettség és a gon-